

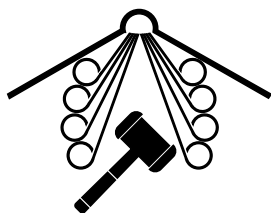
70 LAT

POWSZECHNEJ DEKLARACJI PRAW CZŁOWIEKA

Redakcja naukowa
Monika Florczak-Wątor
Michał Kowalski

70 LAT
POWSZECHNEJ DEKLARACJI
PRAW CZŁOWIEKA

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

SERIA POD REDAKCJĄ
TOMASZA GIZBERT-STUDNICKIEGO
I PIOTRA TULEI

70 LAT
POWSZECHNEJ DEKLARACJI
PRAW CZŁOWIEKA

redakcja naukowa
Monika Florczak-Wątor
Michał Kowalski

Kraków 2019

© Copyright by Individual Authors, 2019

Recenzja

dr hab. Michał Balcerzak, prof. UMK

Redakcja

Patrycjusz Pilawski

Projekt okładki

Marta Jaszcuk

Publikacja dofinansowana przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-8138-132-1 (druk)

ISBN 978-83-8138-195-6 (on-line, pdf)

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:

<https://akademicka.pl>

Spis treści

WSTĘP.....	7
CZĘŚĆ I	9
JERZY ZAJADŁO, <i>Uniwersalizm Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka: krótka historia pewnego trudnego kompromisu</i>	11
ROMAN WIERUSZEWSKI, <i>Współczesne znaczenie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w międzynarodowym systemie ochrony praw człowieka</i>	31
BRYGIDA KUŹNIAK, <i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jako akt prawny w obszarze prawa międzynarodowego</i>	41
CZĘŚĆ II	57
KRZYSZTOF DRZEWICKI, <i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka – niespełniona nadzieja mniejszości narodowych</i>	59
MICHAŁ KOWALSKI, <i>Znaczenie art. 14 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka dla międzynarodowego prawa uchodźczego</i>	79
MAGDALENA ABU GHOLEH, <i>Prawo do kultury i jego współczesne zagrożenia</i>	91
KINGA DREWNIOWSKA, <i>Prawo do sądu jako prawo człowieka – rozważania na tle Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej</i>	107
MICHAŁ GÓRSKI, <i>Czy tylko narodzeni mają prawo do życia? Twórcy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka a prawa nasciturusa</i>	121
PRZEMYSŁAW KOMOROWSKI, <i>Redakcja artykułu 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i jej wpływ na kształt standardu wolności religijnej na przykładzie systemu Europejskiej Konwencji Praw Człowieka</i>	135

CZĘŚĆ III.....	155
IRENEUSZ C. KAMIŃSKI, <i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jako akt prawny w obszarze prawa krajowego – uwagi o różnych zobowiązaniach międzynarodowych państwa</i>	157
HANNA KNYSIAK-SUDYKA, <i>Wpływ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka na wykładnię i stosowanie prawa przez organy administrujące i sądy administracyjne</i>	177
MAREK BIELSKI, <i>Wpływ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka na wykładnię i stosowanie prawa przez sądy karne</i>	195
DOMINIKA KUŹNICKA-BŁASZKOWSKA, <i>Rekomendacje w zakresie prawa do prywatności wydane przez Komitet Praw Człowieka i ich realizacja w Polsce</i>	209
AUTORZY	225
SUMMARY	229
INDEKS OSOBOWY	231

Wpływ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka na wykładnię i stosowanie prawa przez sądy karne

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (dalej: Deklaracja)¹, jako akt stanowiący fundament międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka, zawiera regulacje odnoszące się do praw obywatelskich, praw politycznych oraz praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych. Z punktu widzenia oceny znaczenia i wpływu Deklaracji na wykładnię i stosowanie prawa przez sądy karne zasadnicze rolę odgrywają te postanowienia tego aktu, które odnoszą się do sfery praw obywatelskich. Deklaracja była bowiem pierwszym aktem międzynarodowym o charakterze powszechnym, w którym wysłowiono prawa obywatelskie (osobiste) w zakresie zapewniającym ochronę wolności jednostki od arbitralnej i nieuzasadnionej ingerencji władzy państwowej, mogącej się wiązać ze stosowaniem prawa represyjnego, w sferze najistotniejszych dla człowieka dóbr prawnych, m.in. takich jak wolność osobista, godność w aspekcie zakazu tortur, nieludzkiego traktowania oraz zakazu niewolnictwa, prawo do życia czy wolność słowa. W Deklaracji zostały wyrażone wspólne dla porządków prawnych państw cywilizowanych zasadnicze gwarancje materialnoprawne oraz procesowe zapewniające jednostce poszanowanie jej podstawowych praw i wolności w zetknięciu się z instytucjonalizowanym aparatem państwowym posługującym się przymusem immanentnie związanym z prowadzeniem i konsekwencjami postępowań o charakterze represyjnym. W Deklaracji zapisano najistotniejsze zasady-gwarancje dotyczące zarówno szeroko rozumianego prawa karnego materialnego, jak i prawa karnego procesowego. Z punktu widzenia gwarancji materialnoprawnych należy wskazać w pierwszej kolejności na wysłowienie w art. 11 ust. 2 Deklaracji zasady *nullum crimen, nulla poena sine lege* oraz zasady *lex severior retro*

¹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka została uchwalona rezolucją 217/III A przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 10 grudnia 1948 r. na sesji w Paryżu.

*non agit*². W art. 5 Deklaracji przewidziano zakaz tortur oraz okrutnego, niehumanitarnego traktowania³, stanowiący istotę znanej na gruncie prawa karnego materialnego zasady humanitaryzmu⁴. Z punktu widzenia materialnoprawnego istotne znaczenie należy przydać również regulacjom: art. 3 Deklaracji, przewidującemu prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego, art. 4 Deklaracji, statuującemu zakaz niewolnictwa, oraz art. 19 Deklaracji, przewidującemu gwarancję w zakresie wolności słowa. W Deklaracji wyrażono również podstawowe normy gwarancyjne z zakresu prawa karnego procesowego, wyznaczające ogólne ramy instytucjonalne i proceduralne, mające na celu zapewnienie jednostce sprawiedliwego procesu w związku z toczącym się przeciwko niej postępowaniem represyjnym. Z szeroko ujętej regulacji art. 10 Deklaracji można odczytać m.in. prawo do rzetelnego procesu karnego w zakresie, w jakim w tym przepisie wskazano, że jednostka ma prawo do rozstrzygnięcia o wysuwanych przeciwko niej oskarżeniach o popełnienie przestępstwa w równym, sprawiedliwym, publicznym procesie prowadzonym przed niezależnym i bezstronnym sądem⁵. Regulację tę uzupełnia art. 8 Deklaracji, przewidujący prawo do sądu. Art. 11 ust. 1 Deklaracji zawiera podstawowe uprawnienia zapewniające jednostce realizowanie jej interesów procesowych w toku postępowania karnego, tj. zasadę domniemania niewinności oraz prawa do obrony⁶. W końcu w art. 9 Deklaracji wysłowiono zakaz arbitralnego zatrzymania i tymczasowego aresztowania⁷, podkreślając tym samym szczególne znaczenie sfery ochrony wolności osobistej jednostki na etapie poprzedzającym prawomocne skazanie za popełnienie przestępstwa. W związku z powyższym uprawnione jest postawienie tezy, że w Deklaracji został zawarty podstawowy katalog zasad materialnoprawnych i procesowych określających minimalny standard ochrony jednostki w toku postępowań o charakterze represyjnym. Oczywiście Powszechna Deklaracja nie zawiera pełnego i wyczerpującego

² Art. 11 ust. 2 Deklaracji brzmi: „Nikt nie może być skazany za przestępstwo z powodu działania lub zaniechania nie stanowiącego w chwili jego dokonania przestępstwa według prawa krajowego lub międzynarodowego. Nie wolno także wymierzać kary wyższej niż ta, która była przewidziana w chwili popełnienia przestępstwa”.

³ Art. 5 Deklaracji brzmi: „Nie wolno nikogo torturować ani karać lub traktować w sposób okrutny, niehumanitarny lub poniżający”.

⁴ Zob. A. Zoll w: *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1: *Komentarz do art. 1-52*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Warszawa 2016, s. 100 i n.; W. Zalewski w: *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1: *Komentarz do art. 1-116*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 169 i n.

⁵ Art. 10 Deklaracji brzmi: „Każdy człowiek ma na warunkach całkowitej równości prawo, aby przy rozstrzygnięciu o jego prawach i zobowiązaniach lub o zasadności wysuwanego przeciw niemu oskarżenia o popełnienie przestępstwa być słuchanym sprawiedliwie i publicznie przez niezależny i bezstronny sąd”.

⁶ Art. 11 ust. 1 Deklaracji brzmi: „Każdy człowiek oskarżony o popełnienie przestępstwa ma prawo, aby uznawano go za niewinnego dopóty, dopóki nie udowodni mu się winy zgodnie z prawem podczas publicznego procesu, w którym zapewniono mu wszystkie konieczne środki obrony”.

⁷ Art. 9 Deklaracji brzmi: „Nikogo nie wolno samowolnie aresztować, zatrzymać lub wygnać z kraju”.

katalogu zasad istotnych z punktu widzenia gwarancji jednostki w szeroko rozumianych postępowaniach karnych, ale zawiera katalog zasad podstawowych, które mogły zostać – na datę uchwalenia Deklaracji – przyjęte jako element wspólnego dorobku prawnego przez możliwie szeroki krąg państw, wyznaczając powszechnie akceptowany kanon praw i wolności obywatelskich związanych z szeroko rozumianą odpowiedzialnością karną. Z perspektywy historycznej gwarancje wysłowione w Deklaracji zostały wcześniej wypracowane w porządkach prawnych państw zachodniego kręgu kulturowego. W tym zakresie znaczenie Deklaracji należy przede wszystkim upatrywać w tym, że podnosiła znaczenie tych gwarancji do poziomu regulacji powszechne obowiązujących w społeczności międzynarodowej.

Prima facie wydawałoby się, że z uwagi na zadeklarowanie w Deklaracji podstawowych gwarancji i zasad materialnoprawnych i procesowych chroniących jednostkę w postępowaniach represyjnych akt ten powinien stanowić istotny punkt odniesienia w procesie wykładni i stosowania prawa przez sądy karne oraz powinien odgrywać rolę w rozważaniach doktrynalnych dotyczących przedmiotowych kwestii. Analiza orzecznictwa sądów karnych oraz doktryny prawa karnego materialnego i procesowego skłania jednak do wniosku, że wpływ Deklaracji na wykładnię i stosowanie szeroko rozumianego prawa karnego jest w istocie rzeczy nieznaczny, o ile nie iluzoryczny. Teza ta znajduje potwierdzenie zarówno wtedy, jeśli niniejsze zagadnienie analizować w aspekcie bezpośredniego wpływu Deklaracji na orzecznictwo sądowe poprzez próbę dokonania oceny skali i znaczenia wypowiedzi nawiązujących do tego aktu przez sądy karne w związku z wykładnią i stosowaniem prawa karnego materialnego i procesowego, jak i wówczas, jeśli zagadnienie to analizować przez pryzmat określenia pośredniego wpływu Deklaracji na wykładnię i stosowanie szeroko rozumianych przepisów prawa karnego w związku z tym, że akt ten jako fundament międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka powinien mieć szczególne znaczenie dla rozumienia przepisów Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁸ oraz Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności⁹.

Kwerenda orzecznictwa polskich sądów karnych daje asumpt do postawienia wniosku, że zabiegi polegające na odwoływaniu się przez judykaturę do Deklaracji mają charakter sporadyczny i incydentalny. Można odnaleźć dosłownie kilkanaście orzeczeń w zakresie wykładni przepisów prawa represyjnego, w których bezpośrednio odwołano się do zapisów Deklaracji. Co więcej, odwołania te sprowadzają się do ogólnego nawiązania

⁸ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych został uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w Nowym Jorku na mocy rezolucji nr 2200A (XXI) z dnia 19 grudnia 1966 r. i wszedł w życie 23 marca 1976 r.

⁹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r. została uchwalona przez państwa członkowskie Rady Europy dnia 4 listopada 1950 r. i weszła w życie dnia 3 września 1950 r.

do Deklaracji jako pierwszego dokumentu mającego znaczenie z punktu widzenia budowania międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka, który znalazł następnie rozwinięcie, konkretyzację i uzupełnienie w wiążących Rzeczpospolitą Polską umowach międzynarodowych o charakterze powszechnym, takich jak Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych¹⁰, oraz w umowach międzynarodowych o zasięgu regionalnym, takich jak – szczególnie istotna z punktu widzenia polskiego porządku prawnego – Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹¹. Jednocześnie należy zauważyć, że pojawiające się w judykatach karnych odwołania do Deklaracji mają charakter ogólnikowy i – można by rzec – ornamentacyjny. Sądy karne nie wykorzystują bowiem konkretnych postanowień Deklaracji jako źródła treści normatywnej istotnej z punktu widzenia wykładni przepisów kodeksowych, a znajdujące się w tych orzeczeniach odesłania do Deklaracji służą przede wszystkim podkreśleniu szczególnego znaczenia praw i wolności zadeklarowanych w tym dokumencie w kontekście istotnym dla stanowiącej przedmiot rozstrzygnięcia problematyki. Warto podkreślić okoliczność, że Deklaracja nie stanowiła punktu odniesienia dla polskich sądów karnych w okresie przed odzyskaniem przez Polskę niezależności w 1989 r. W orzecznictwie sądów karnych na gruncie Kodeksu karnego z 1969 r.¹² oraz Kodeksu postępowania karnego z 1969 r.¹³ można odnotować pojedyncze nawiązania do Deklaracji¹⁴. W istocie rzeczy bezpośrednich odwołań do Deklaracji w kontekście wykładni i stosowania przepisów prawa karnego materialnego i procesowego można doszukać się w judykaturze dopiero na gruncie Kodeksu karnego z 1997 r.¹⁵ oraz Kodeksu postępowania karnego z 1997 r.¹⁶, co było spowodowane tym, że rzeczywiste recypowanie na grunt polskiego porządku prawnego przepisów statuujących system ochrony praw człowieka nastąpiło w latach 90. XX w. Proces ten łączył się przede wszystkim z ratyfikowaniem przez Polskę i wejściem w życie Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹⁷.

¹⁰ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych został ratyfikowany przez Polskę w dniu 3 marca 1977 r. (Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167), a weszła w życie dnia 18 czerwca 1977 r.

¹¹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności została ratyfikowana przez Polskę i weszła w życie w dniu 19 stycznia 1993 r. (Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284).

¹² Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94).

¹³ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 96).

¹⁴ Zob. postanowienie SN z dnia 27 września 2001 r. III KKN 740/98, w którym powołano się na art. 19 Deklaracji dotyczący wolności słowa w kontekście wykładni przestępstwa pomówienia uregulowanego w art. 178 k.k. z 1969 r.

¹⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2018, poz. 1600 t.j.).

¹⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 2018, poz. 1987 t.j.).

¹⁷ Niewątpliwie kluczowe znaczenie dla implementacji międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka na gruncie polskiego porządku prawnego ma Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, stanowiąca podstawę europejskiego systemu praw człowieka, który jest powszechnie uważany za najlepiej rozwinięty i skuteczny system regionalny. Europejska Konwencja jest umową międzynarodową przewidującą realne i skuteczne instytucjonalne mechanizmy

W kontekście wykładni przepisów prawa karnego materialnego należy w szczególności zwrócić uwagę na wyrok SN z dnia 14 stycznia 2000 r.¹⁸, dotyczący wykładni art. 4 § 1 k.k., w którym powołano się na wyrażoną w art. 11 ust. 2 Deklaracji zasadę *nullum crimen sine lege*. Do wartości leżących u podstaw Deklaracji odwoływano się w judykatach dotyczących odpowiedzialności karnej za zbrodnie komunistyczne¹⁹, przestępstwo obrazy uczuć religijnych z art. 196 k.k.²⁰ oraz przestępstwo z art. 119 k.k., polegające na stosowaniu przemocy lub groźby bezprawnej wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości²¹. Paradoksalnie w orzecznictwie sądów karnych najczęstsze nawiązania do treści Deklaracji wiążą się nie tyle z art. 11 ust. 2, ile z art. 12 przewidującym prawo do prywatności jako wartości istotnej z punktu widzenia uzasadnienia karalności przestępstwa pomówienia z art. 212 k.k.²² W kontekście przepisów karnoprosesowych Deklaracja była przywoływana przede wszystkim w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. W wyroku TK z dnia 30 września 2015 r.²³, dotyczącym konstytucyjności przepisów Kodeksu wykroczeń sankcjonujących obowiązek wskazania przez właściciela pojazdu sprawcy wykroczenia drogowego, odwołano się do tzw. minimalnego standardu karnoprosesowego, na który składa się prawo do obrony, wynikające m.in. z art. 11 ust. 1 Deklaracji. W wyroku TK z dnia 14 grudnia 2017 r.²⁴ uznano niekonstytucyjność przepisów art. 219 k.p.k. i innych w zakresie, w jakim nie regulowały one dopuszczalnych granic przeszukania osób, dokonywania kontroli oso-

przestrzegania jej postanowień, zwłaszcza w zakresie w jakim obok skargi międzypaństwowej zapewnia możliwość znoszenia skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w związku z naruszeniem konwencji przez państwo sygnatariusza. W związku z tym – pomimo że obecnie analogiczne instytucjonalne mechanizmy przestrzegania przewidziane są na gruncie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (możliwe jest wniesienie zarówno skargi międzypaństwowej, jak i skargi indywidualnej do Komitetu Praw Człowieka) – w praktyce skargi indywidualne przeciwko Polsce są wnoszone do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. Polska złożyła deklarację o uznaniu jurysdykcji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka 1 maja 1993 r. Nieco wcześniej, bo 7 listopada 1991 r. Polska ratyfikowała pierwszy protokół fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz.U. 1994, nr 23, poz. 80), przewidujący możliwość wniesienia skargi indywidualnej obywatela przeciwko państwu. Ten protokół wszedł w życie w stosunku do Polski w dniu 7 lutego 1992 r.

¹⁸ Zob. wyrok SN z dnia 14 stycznia 2000 r. V KKN 511/99, LEX nr 50937.

¹⁹ Zob. wyrok SA w Warszawie z dnia 10 lutego 2005 r. II AKa 440/04 OSA 2005, z. 9, poz. 67.

²⁰ Zob. SN w z dnia 5 marca 2015 r. III KK 274/14 OSNKW 2015, z. 9, poz. 72.

²¹ Zob. wyrok SA w Lublinie z dnia 27 listopada 2003 r. II AKa 338/03, LEX nr 151387.

²² Zob. wyrok TK z dnia 30 października 2006 r. P 10/06, OTK-A 2006, nr 9, poz. 128; postanowienie SN z dnia 27 września 2001 r. III KKN 740/98 LEX nr 377217; postanowienie SN z dnia 7 lutego 2007 r. III KK 243/06, OSNKW 2007, z. 5, poz. 43; wyrok SN z dnia 6 września 2017 r. V KK 97/17 LEX nr 2389620.

²³ Zob. wyrok TK z dnia 30 września 2015 r. K 3/13, OTK-A 2015, nr 8, poz. 125.

²⁴ Zob. wyrok TK z dnia 14 grudnia 2017 r. K 17/14 OTK-A 2018, nr 4.

bistej oraz przeszukania pojazdów przez funkcjonariuszy publicznych, odwołując się do wysłowionego w art. 12 Deklaracji prawa do prywatności. W wyroku TK z dnia 10 marca 2010 r.²⁵ uznano niekonstytucyjność § 6 ust. 2 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 17 listopada 2006 r. w sprawie środków przymusu bezpośredniego stosowanych przez funkcjonariuszy Centralnego Biura Antykorupcyjnego, odwołując się do art. 9 Deklaracji statuującego zakaz arbitralnego zatrzymania i aresztowania. Dokonany przegląd judykatów dotyczących wykładni i stosowania przepisów szeroko rozumianego prawa karnego materialnego i procesowego jednoznacznie wskazuje, że w tych rzadkich przypadkach, w których w praktyce wymiaru sprawiedliwości można odnaleźć odwołania do Deklaracji, nie miały one większego merytorycznego znaczenia w procesie wykładni, tworząc co najwyżej tło interpretacyjne związane z podkreśleniem międzynarodowych aspektów ochrony określonych wolności i praw obywatelskich, mających znaczenie dla wykładni kodeksowych norm o charakterze gwarancyjnym.

Diagnostując przyczyny braku szerszego wykorzystania w orzecznictwie sądów karnych Deklaracji, jako bezpośredniego źródła treści normatywnych istotnych dla wykładni przepisów prawa karnego materialnego lub procesowego, można wskazać co najmniej kilka przyczyn takiego stanu rzeczy. Przyczyny te w głównej mierze mają charakter jurydyczny, ale nie bez znaczenia są również aspekty historyczne związane ze stopniowym kształtowaniem się gwarancji normatywnych, jak i instytucjonalnych zapewniających realny charakter międzynarodowego systemu prawa człowieka.

Niewątpliwie jednym z najistotniejszych powodów tego, że Deklaracja nigdy nie uzyskała dostatecznie eksponowanego miejsca w orzecznictwie sądów karnych, jest jej status normatywny. Jak powszechnie wiadomo, Deklaracja została przyjęta jako rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ i nie nadano jej formy umowy międzynarodowej. W związku z tym brak było podstaw normatywnych do traktowania Deklaracji na gruncie polskiego porządku prawnego jako aktu stanowiącego powszechnie obowiązujące źródło prawa. Do dnia dzisiejszego normatywny charakter Deklaracji budzi wątpliwości i jest przedmiotem kontrowersji. Współcześnie prezentowane jest stanowisko uznające Deklarację za źródło zwyczajowego prawa międzynarodowego²⁶, zaliczanego do źródeł tzw. miękkiego prawa międzynarodowego (*soft law*). Niewątpliwie budzący do tej pory kontrowersje niejasny statut normatywny Deklaracji nie sprzyjał temu, aby orzecznictwo sądowe nawiązywało bezpośrednio do regulacji tego aktu w sytuacji, w której tożsame zasady karnomaterialne i karnoprosesowe wynikały z aktów prawnych, których status normatywny był jednoznaczny. W tym kontekście należy wskazać, że normy wynikające z Deklaracji stanowiły inspirację i źródło dla konkretnych rozwiązań zawartych następnie w wiążących państwa umowach międzynarodowych, tworzących ponadnarodowy

²⁵ Zob. wyrok TK z dnia 10 marca 2010 r. U 5/07 OTK-A 2010, nr 3, poz. 20.

²⁶ Zob. J. Symonides, *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (po 60 latach od jej przyjęcia)*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 12, s. 10-11.

i regionalne systemy ochrony praw człowieka. Przyjęcie tezy o wiążącym charakterze Deklaracji, jako zwyczajowego źródła prawa międzynarodowego, może znajdować uzasadnienie w twierdzeniu, że prawa i wolności pierwotnie zadeklarowane w tym akcie zostały następnie powtórzone, często z bezpośrednim powołaniem się na treść Deklaracji, w stanowiących źródło prawa międzynarodowego umowach międzynarodowych²⁷. Istotne znaczenie dla uznania Deklaracji za źródło prawa zwyczajowego ma również fakt, że regulacje tego aktu przez dłuższy czas wpływały na praktykę stosowania prawa międzynarodowego. Jeśli przyjąć pogląd uznający Deklarację za źródło tzw. miękkiego prawa międzynarodowego, można twierdzić, że akt ten stanowi źródło polskiego porządku prawnego na podstawie art. 9 Konstytucji, który przewiduje zasadę przestrzegania przez Rzeczpospolitą Polską prawa międzynarodowego, także prawa o charakterze zwyczajowym²⁸. Wydaje się, że swoista ewolucja statusu normatywnego Deklaracji daje współcześnie judykaturze podstawę do odwoływania się w nielicznych nawiązujących do tego aktu orzeczeniach jako do jednego ze źródeł regulacji z zakresu praw i wolności jednostki, pomimo że Deklaracja nie jest umową międzynarodową, ale jednocześnie jest traktowana jako źródło zwyczajowego prawa międzynarodowego. Nie zmienia to jednak faktu, że z perspektywy historycznej od czasu uchwalenia Deklaracji do czasu, w którym ten akt zaczął być traktowany jako źródło międzynarodowego prawa zwyczajowego, minęło kilkadziesiąt lat, w czasie których uznawano, że brak na gruncie wówczas obowiązującego porządku prawnego normatywnych podstaw do odwoływania się do Deklaracji jako źródła prawa. Nie należy w tym kontekście zapominać o tym, że proces faktycznej implementacji do polskiego porządku prawnego międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka był opóźniony i nastąpił faktycznie dopiero po odzyskaniu przez Polskę suwerenności po 1989 r. Tym samym w aspekcie historycznym istotną przyczynę braku wpływu Deklaracji na orzecznictwo sądów karnych należy upatrywać również w tym, że w praktyce polskiego wymiaru sprawiedliwości odwoływanie się do aktów prawa międzynarodowego, statuujących normatywne podstawy systemu ochrony praw człowieka, ma stosunkowo niedługą tradycję, sięgającą końca lat 90 XX w., kiedy zaczęła się kształtować praktyka odwoływania się przez judykaturę do orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Zdiagnozowanie przyczyn braku większego wpływu Deklaracji na orzecznictwo sądowe w sprawach karnych wiąże się również ściśle z zagadnieniem charakteru i treści regulacji zawartych w Deklaracji. Nie budzi wątpliwości, że Deklaracja w zakresie, w jakim odnosi się do kategorii praw obywatelskich (osobistych), zawiera uregulowania określające podstawowe gwarancje praw i wolności jednostki, które ze swojej natury

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Zob. K. Wójtowicz w: *Konstytucja RP. Komentarz*, t. 1: Art. 1-86, M. Safjan, L. Bosek (red.), Warszawa 2016, s. 325 i n.; P. Sarnecki w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, L. Garlicki, M. Zubik (red.), Warszawa 2016, t. 2, 3 i 6 do art. 9.

mają charakter ogólnie ujętych zasad istotnych z punktu widzenia stosowania prawa represyjnego. Interesujące z punktu widzenia szeroko rozumianego prawa karnego regulacje zawarte w Deklaracji zawierają unormowania tożsame przedmiotowo, a zarazem bardzo zbliżone treściowo do regulacji konstytucyjnych oraz obowiązujących na gruncie polskiego systemu prawa karnego w kolejnych kodeksach karnych i kodeksach postępowania karnego, jak również tożsame do unormowań zawartych w wiążących Polskę umowach międzynarodowych, współtworzących międzynarodowy system ochrony praw człowieka. Co więcej, w aspekcie europejskim istotnym elementem tego systemu jest obecnie także prawo unijne²⁹. Uwzględniając te okoliczności, za naturalne należy uznać zjawisko polegające na tym, że w praktyce orzeczniczej sądów karnych wykładnia podstawowych zasad karnomaterialnych i karnoprosesowych tożsamych z zawartymi w Deklaracji jest dokonywana w pierwszej kolejności na podstawie obowiązujących w Polsce regulacji normatywnych Konstytucji RP oraz przepisów Kodeksu karnego i Kodeksu postępowania karnego. Nie jest zaskakujące, że doktryna oraz orzecznictwo sądowe dokonuje wykładni norm, statuujących podstawowe zasady materialne lub procesowe, na podstawie obowiązujących na gruncie polskiego systemu prawa regulacji kodeksowych, stanowiących najbliższe i najbardziej naturalne źródło treści normatywnych. Warto zaznaczyć, że w świetle przyjmowanych współcześnie przez doktrynę i orzecznictwo sądowe standardów interpretacyjnych wykładnia oparta na relevantnych przepisach kodeksowych jest uzupełniania i znajduje wsparcie w wykładni opierającej się na treści regulacji Konstytucji RP, prawa unijnego oraz wiążących Polskę umów międzynarodowych³⁰, przede wszystkim – w interesującym aspekcie – w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Okoliczność, że zasady karnoprosesowe i karnomaterialne, które zostały wysłowione w Deklaracji, znajdują normatywne zakotwiczenie w kilku równoległych obowiązujących źródłach prawa zarówno krajowego, wspólnotowego, jak i międzynarodowego³¹, skutkuje tym, że w procesie wykładni orzecznictwo sądów karnych odwołuje się przede wszystkim do regulacji kodeksowych, uzupełniając rozważania w tym zakresie o wnioski wypracowane na gruncie zbliżonych treściowo przepisów umów międzynarodowych i prawa unijnego. Niewątpliwie stopniowe budowanie systemu ochrony praw człowieka, którego pierwszą odsłonę stanowiło przyjęcie Deklaracji, doprowadziło do rozbudowania i skonkretyzowania gwarancji materialnoprawnych i procesowych interesujących z punktu widzenia prawa karnego w uchwalanych następnie konwencjach regionalnych. W kontekście

²⁹ Szczególne znaczenie w tym zakresie odgrywa Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz.U. UE C z dnia 14 grudnia 2007 r.).

³⁰ Zob. M. Gutowski, P. Kardas, *Wykładnia i stosowanie prawa w procesie opartym na Konstytucji*, Warszawa 2017.

³¹ Zob. E. Łętowska, *Multicentryczność współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 4, s. 3 i n.

europiejskim fundamentalne znaczenie dla budowania skutecznego systemu ochrony miało wejście w życie Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, która zawiera bardziej rozbudowany i sprecyzowany katalog gwarancji niż Deklaracja, zwłaszcza w zakresie regulacji procesowych.

Dla wyjaśnienia niewielkiego wpływu Deklaracji na praktykę orzecniczą sądów karnych fundamentalne znaczenie ma okoliczność, że akt ten – w przeciwieństwie do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – nie łączył się ze stworzeniem skutecznego systemu środków kontroli jego przestrzegania. Oczywiście okoliczność, że Powszechna Deklaracja nie przewidywała tego rodzaju rozwiązań, wynikał przede wszystkim z tego, że akt ten nie jest umową międzynarodową, na podstawie której możliwe byłoby stworzenie narzędzi mających za zadanie zapewnienie przestrzegania jej postanowień. Kluczowe znaczenie w procesie tworzenia skutecznego systemu ochrony praw człowieka odegrały te umowy międzynarodowe, w których został stworzony instytucjonalny system gwarancji dających narzędzia do egzekwowania przestrzegania postanowień danego aktu wobec państw sygnatariuszy. Do najsukuteczniejszych narzędzi, tworzących system gwarancji instytucjonalnych, należy zaliczyć stworzenie międzynarodowych organów sądowych uprawnionych do rozpatrywania skarg na naruszenia konwencji przez państwo sygnatariuszy. Przy czym najbardziej doniosły wpływ na urzeczywistnienie gwarancji wynikającego z międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka miało przyznanie osobom fizycznym prawa skargi indywidualnej do wyspecjalizowanego międzynarodowego organu sądowego. Niebagatelne znaczenie dla stworzenia skutecznego systemu ochrony praw człowieka miało bowiem nie tylko poddanie kontroli przestrzegania umów międzynarodowych powołanym do tego organom sądowym, ale przede wszystkim umożliwienie kontroli przestrzegania umowy międzynarodowej przez organy sądowe na skutek wniesienia skargi indywidualnej. W tym kontekście nie do przecenienia jest przewidziana w art. 34 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności możliwość skierowania do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka skargi indywidualnej na naruszenie Konwencji przez państwo sygnatariusza. To na kanwie skarg indywidualnych kierowanych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka zostało wypracowane przez ten organ sądownictwa międzynarodowego bogate orzecznictwo dotyczące minimalnych standardów materialnoprawnych i procesowych w zakresie postępowań represyjnych³². Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

³² Omówienie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie art. 5, 6 i 7 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, odnoszącego się do gwarancji materialnych i procesowych w postępowaniach represyjnych zob. w szczególności P. Hofmański, A. Wróbel w: *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1-18*, L. Garlicki (red.), Warszawa 2010; M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017.

zaczęło z czasem wywierać istotny wpływ na intepretowanie przez polską judykaturę tożsamyh na gruncie Konwencji i prawa krajowego zasad karnomaterialnych i karnoprocesowych. Od przystąpienia przez Rzeczpospolitą Polską do tej Konwencji orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jest stałym i istotnym źródłem inspiracji dla orzecznictwa sądów karnych. W tym zakresie szeroki zakres merytorycznych odniesień polskich sądów karnych do bogatego dorobku orzeczniczego wypracowanego przez Europejski Trybunał Praw Człowieka kontrastuje z niewielkim wpływem Deklaracji na kształtowanie praktyki wymiaru sprawiedliwości, pomimo że oba wskazane akty zasadniczo zawierają tożsame treściowo normy, statuujące podstawowe zasady z zakresu prawa karnego materialnego i procesowego. Przyczyny takiego stanu rzeczy należy niewątpliwie upatrywać w braku zinstytucjonalizowanego mechanizmu kontrolnego, polegającego na zapewnieniu kontroli sądowej przestrzegania postanowień Deklaracji. W konsekwencji na kanwie tego aktu nie powstało orzecznictwo międzynarodowego organu sądowego, które mogłoby stanowić inspirację dla polskich sądów karnych w zakresie wykładni norm materialnoprawnych i procesowych znajdujących zakorzenienie w postanowieniach Deklaracji.

Analizując zagadnienie wpływu Deklaracji na orzecznictwo sądów karnych, należy wziąć pod uwagę również pośredni wpływ tego aktu na praktykę wymiaru sprawiedliwości, przejawiający się w odwoływaniu się przez judykaturę do regulacji konwencyjnych składających się na system międzynarodowej ochrony praw człowieka. Jak była już o tym mowa, uchwalenie Deklaracji stało się podstawą do przyjęcia na poziomie międzynarodowym i regionalnym konwencji regulujących sferę praw i wolności człowieka, m.in. w zakresie kluczowych z punktu widzenia postępowań represyjnych praw obywatelskich. Stanowiące najistotniejszą część systemu ochrony praw człowieka umowy międzynarodowe, jakimi są Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych i Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, zostały ratyfikowane w drodze ustawy przez Rzeczpospolitą Polską i stanowią częścią obowiązującego w Polsce porządku prawnego. W związku z powyższym dyrektywy wykładni systemowej nakazują przy interpretacji obowiązujących przepisów prawa krajowego wysłowionych w Konstytucji, Kodeksie karnym i Kodeksie postępowania karnego wziąć pod uwagę również treści normatywne wynikające z tych ratyfikowanych umów międzynarodowych. Ze względu na okoliczność, że przedmiotowe konwencje nawiązują w swojej warstwie treściowej do Deklaracji, uprawnione wydaje się postawienie tezy, że regulacje tych umów międzynarodowych są pośrednio silnie nasycone treściami merytorycznymi, które zostały pierwotnie wysłowione w Deklaracji.

W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę, że w preambułach wskazanych umów międzynarodowych znajdują się odwołania do Deklaracji jako źródła inspiracji normatywnych do tworzenia katalogu podstawowych praw obywatelskich także w zakresie gwarancji w sferze postępowań represyjnych. Z zapisów preambuł obu konwencji wynika wprost, że ich przyjęcie służyło realizacji założeń dotyczących ochrony prawa człowieka

wysłowionych w Deklaracji. W Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych wskazano, że jego celem jest stworzenie warunków zapewniających każdemu korzystanie z praw obywatelskich i politycznych oraz gospodarczych, społecznych i kulturalnych przewidzianych w Deklaracji. W Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności zadeklarowano z kolei, że akt ten został stworzony dla zapewnienia powszechnego i efektywnego stosowania praw zawartych w Deklaracji, a uchwalenie tej konwencji nastąpiło w celu zbiorowego zagwarantowania niektórych praw wymienionych w Deklaracji. W świetle jednoznacznych odwołań treściowych do Deklaracji nie może budzić wątpliwości, że uprawnione jest traktowanie wskazanych konwencji jako swoistych „aktów wykonawczych”, mających na celu wcielenie w życie wartości zadeklarowanych w Deklaracji przez społeczność międzynarodową. O ile niemająca przymiotu umowy międzynarodowej Deklaracja stanowiła pierwotnie przede wszystkim wyraz deklaracji politycznej o konieczności stworzenia efektywnego i skutecznego systemu ochrony praw człowieka, o tyle późniejsze przyjęcie wskazanych konwencji świadczyło o realizacji tych założeń przez nadanie im stosownej formy prawnej umów międzynarodowych. W związku z powyższym uprawnione jest traktowanie wskazanych konwencji jako aktów prawnych, które na płaszczyźnie prawa międzynarodowego pośrednio wcielały w życie postanowienia Deklaracji. W tym kontekście można pokusić się o konstatację, że w związku z ratyfikacją konwencji przez Rzeczpospolitą Polską, a tym samym uczynieniem ich źródłem obowiązującego w Polsce porządku prawnego treści i wartości wyrażone w Deklaracji zostały pośrednio implementowane do norm prawa krajowego.

W drugiej kolejności o pośrednim wpływie Deklaracji na wskazane konwencje świadczą jednoznaczne inspiracje treściowe w zakresie katalogu podstawowych, gwarantowanych w obu umowach międzynarodowych praw i wolności obywatelskich, mających znaczenie w postępowaniach represyjnych. Analiza przepisów obu konwencji świadczy o tym, że ten katalog został w całości recypowany do wskazanych umów międzynarodowych. Co prawda katalog praw i wolności określony w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych został w pewnym zakresie rozszerzony, a także rozwinięty i doprecyzowany treściowo, jednak nie zmienia to faktu, że zasadniczo wskazane konwencje usankcjonowały prawnie zapisy pierwotnie wyrażone w Deklaracji.

W końcu wskazane konwencje, jako swoistego rodzaju „akty wykonawcze” do Deklaracji, przewidują nie tylko gwarancje materialnoprawne i procesowe w zakresie praw obywatela w postępowaniach represyjnych, jako element ochrony praw i wolności obywatelskich (osobistych), ale przede wszystkim zapewniły gwarancje instytucjonalne związane ze stworzeniem mechanizmów kontroli przestrzegania postanowień konwencji przez międzynarodowe organy sądowe. W tym kontekście szczególne znaczenie w tworzeniu skutecznego systemu ochrony praw człowieka w europejskim kręgu prawnym należy przydać działalności Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z siedzibą w Strasburgu, którego orzecznictwo stało się istotnym źródłem inspiracji dla wykładni

przepisów krajowych o charakterze gwarancyjnym w postępowaniach o charakterze represyjnym. Pośredni wpływ Deklaracji na orzecznictwo polskich sądów karnych należy upatrywać więc przede wszystkim w tym, że współcześnie judykatura często odwołuje się w procesie interpretacji podstawowych zasad karnomaterialnych i karprocesowych do orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w szczególności w tzw. „sprawach polskich”. Współcześnie nie budzi wątpliwości, że istotnym elementem wykładni systemowej, prowadzącym do nadawania określonej treści zasadom materialnym i procesowym, wynikającym z regulacji Konstytucji, Kodeksu karnego i Kodeksu postępowania karnego, jest odwoływanie się do minimalnych standardów gwarancyjnych w zakresie postępowań represyjnych przewidzianych w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. W tym kontekście należy wskazać przede wszystkim na wypracowane na gruncie art. 5 i 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, które miało niebagatelne znaczenie dla kształtowania się praktyki orzeczniczej polskich sądów karnych w kontekście fundamentalnych gwarancji procesowych związanych z minimalnymi standardami sprawiedliwości proceduralnej i rzetelnego procesu karnego, a w szczególności w zakresie zatrzymania, środków zapobiegawczych (w tym tymczasowego aresztowania), w zakresie prawa do obrony (zarówno w aspekcie materialnym, jak i formalnym), w zakresie zasady domniemania niewinności, a także zasady równości stron w postępowaniu karnym oraz prawa do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie. Wypracowane na gruncie art. 7 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka ma również wpływ na praktykę sądów karnych w zakresie prawa karnego materialnego zwłaszcza w kontekście zakazu pociągnięcia do odpowiedzialności karnej za zachowanie niestanowiące czynu zabronionego w czasie czynu, zakazu wymierzania kary surowszej niż przewidziana ustawą obowiązującą w czasie jego popełnienia oraz na płaszczyźnie zasady *lex severior retro non agit*. Analiza merytorycznego znaczenia odniesień zwartych w orzeczeniach sądów karnych pozwala postawić tezę, że odwołanie do orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z reguły służy wzmocnieniu wyników interpretacyjnych, do których dochodzą sądy w procesie wykładni określonych norm materialnoprawnych lub procesowych, mających swoje źródło w przepisach prawa krajowego. Występujące w judykaturze odwołania do przepisów Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka sprowadzają się przede wszystkim do potwierdzenia i dodatkowego wzmocnienia przyjmowanej wykładni przepisów prawa krajowego, w szczególności w wypadkach, w których uzyskiwany przez sąd wynik procesu interpretacji prowadzi do modyfikacji lub odejścia od dotychczas przyjmowanego rozumienia określonych norm materialnoprawnych lub procesowych na gruncie źródeł prawa krajowego. W orzecznictwie sądów karnych trudno natomiast odnaleźć przykłady takich rozstrzygnięć, które z powołaniem się na wykładnię przepisów konwencji prowadziłyby do odmowy zasto-

sowania przepisów prawa krajowego niezgodnych z ratyfikowanymi w drodze ustawy umowami międzynarodowymi. Przyczyną tego stanu rzeczy są kontrowersje w zakresie posiadania przez sądy kompetencji do odmowy stosowania przepisów ustawowych niezgodnych z umowami międzynarodowymi ratyfikowanymi w drodze ustawy, których postanowienia zawierają normy samowykonalne (*self-executing*). W tym zakresie istnieje rozbieżność poglądów, czy uznając przepisy ustawy za niezgodne z ratyfikowaną w trybie art. 91 ust. 1 Konstytucji umową międzynarodową, sąd jest zobligowany do wystąpienia na zasadzie art. 193 Konstytucji z pytaniem prawnym do Trybunału Konstytucyjnego³³, czy też w takim wypadku sąd jest uprawniony do odmowy zastosowania przepisów ustawy, a w konsekwencji – na podstawie art. 91 ust. 2 Konstytucji – może bezpośrednio zastosować przepisy ratyfikowanej umowy międzynarodowej, jeśli jej postanowienia zawierają normy samowykonalne³⁴.

Tytułem podsumowania należy stwierdzić, że wpływ Deklaracji Praw Człowieka ONZ na wykładnię i stosowanie prawa przez sądy karne jest stosunkowo niewielki. Jak wskazano, w judykaturze można odnaleźć nieliczne bezpośrednie nawiązania do Deklaracji, przy czym ich znaczenie w zasadzie ogranicza się do podkreślenia szczególnego międzynarodowego i powszechnego znaczenia zasad karnomaterialnych i karnoprocesowych wynikających ze źródeł prawa krajowego. Nie bez znaczenia jest pośredni wpływ Deklaracji na orzecznictwo sądowe, jako aktu istotnego z punktu widzenia międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka. W tym kontekście w orzecznictwie sądów karnych istnieje silna i stale pogłębiająca się tendencja do wykładni przepisów materialnoprawnych i procesowych o charakterze gwarancyjnym z uwzględnieniem dorobku orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, które zostało wypracowane na gruncie, mającej swoje zakorzenienie w Deklaracji, Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Bibliografia

- Gutowski M., Kardas P., *Wykładnia i stosowanie prawa w procesie opartym na Konstytucji*, Warszawa 2017.
- Hofmański P., Zabłocki S., *Pozbawienie wolności w toku procesu karnego. Wybrane aspekty konstytucyjne i prawnomiędzynarodowe*, [w:] *Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa Profesora Zofii Świdy*, J. Skorupka (red.), Warszawa 2009.
- Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1: *Komentarz do art. 1-52*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Warszawa 2016.

³³ Zob. P. Wiliński, P. Karlik w: *Konstytucja RP. Komentarz*, t. 2: Art. 87-243, M. Safjan, L. Bosek (red.), Warszawa 2016, s. 1019.

³⁴ Zob. P. Hofmański, S. Zabłocki, *Pozbawienie wolności w toku procesu karnego. Wybrane aspekty konstytucyjne i prawnomiędzynarodowe*, [w:] *Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa Profesora Zofii Świdy*, J. Skorupka (red.), Warszawa 2009, s. 515.

- Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1: *Komentarz do art. 1-116*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017.
- Konstytucja RP. Komentarz*, t. 2: *Art. 87-243*, M. Safjan, L. Bosek (red.), Warszawa 2016.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, L. Garlicki, M. Zubik (red.), Warszawa 2016.
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1-18*, L. Garlicki (red.), Warszawa 2010.
- Łętowska E., *Multicentryczność współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 4.
- Nowicki M. A., *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017.
- Symonides J., *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (po 60 latach od jej przyjęcia)*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 12.

Publikację tę należy uznać za oryginalne i w pełni kompetentne opracowanie na temat filozoficznych, historycznych i prawnych aspektów Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w 70. rocznicę jej uchwalenia przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Wykorzystanie tego jubileuszu dla zebrania i przedstawienia pogłębionych studiów nad Deklaracją należy ocenić ze wszech miar pozytywnie. Książka stanowi kontynuację zainteresowań polskiej doktryny prawa międzynarodowego (oraz innych dyscyplin) jednym z najważniejszych – a wręcz symbolicznym – dokumentem w rozwoju koncepcji uniwersalnych praw człowieka.

dr hab. Michał Balcerzak, prof. UMK

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-132-1

9 788381 381321